

Bettina Drion & Hans van den Pol

De engel en de adelaar

roman

BETTINA DRION

HANS VAN DEN POL

*De engel en
de adelaar*

Roman

*As easy it was to tell black from white
It was all that easy to tell wrong from right
And our choices were few and the thought never hit
That the one road we traveled would ever shatter and split*

BOB DYLAN

De hele kunst van het spreken is: begrepen te worden.

CONFUCIUS (551 v.C. – 479 v.C.)

Zondag 1 mei 2005

Op een dag, ergens midden in de jaren zestig, is mijn moeder gestopt met het bakken van een challe op vrijdag. Ook zette ze sindsdien nooit meer een stap in de synagoge, alsof ze van haar geloof was gevallen. Ik heb nooit begrepen waarom.

We zien elkaar niet vaak, mijn moeder en ik. Soms komt mijn vader bij me langs, alleen, op zoek naar een glimp van aandacht, van sympathie. Zij niet. Zij komt nooit. Om haar te zien moet ik bij haar langs. Soms neem ik Max mee. Haar ogen lichten op als ze het ventje ziet. Gek is ze op hem, al vanaf de eerste dag na zijn geboorte. 'Die ogen, Judy, de goudbruine spikkeltjes in die grote groene ogen.'

Max is mijn kleinzoon. Hij komt zo langs om me te helpen met het bakken van een challe. Twaalf jaar is hij nu. Hij woont met zijn ouders vlakbij, in een zijstraat van de Amstelstraat, nog geen tien minuten bij mijn woonark vandaan.

De telefoon gaat. Ik neem op. 'Met Judy Simons.'

'Ja, goedemorgen, u spreekt met mevrouw Katz.' De stem klinkt oud en krakerig. 'Met een z op het eind. U weet wel, de buurvrouw van uw ouders. 'Links, op nummer 223. Verstaat u mij?'

Ik hou de hoorn iets verder van mijn oor. 'Ja hoor, ik versta u prima. U heeft me uw nummer gegeven toen uw ouders naast me kwamen wonen. Voor het geval dat.' Ze klinkt een beetje zenuwachtig. 'We hebben elkaar pasgeleden gesproken toen u hier op bezoek was met Pesach. We hadden het nog over de voorbereidingen van het huwelijksfeest van uw ouders volgende week.'

Uit het raam kijk ik naar de kabbelende golfjes in de Amstel. Een

grote sloep trekt traag voorbij. ‘Inderdaad, mevrouw Katz. Ik herinner het me.’

Mijn ouders – eigenlijk alleen mijn vader – wilden met alle geweld een feestje organiseren. ‘Een briljanten huwelijk, Judy, dat moet gevierd worden’, zei hij tegen me.

Een briljanten huwelijk is iets heel anders dan een briljant huwelijk, dacht ik bij mezelf. Mijn ouders trouwden op 9 mei 1940, de dag voor de inval van de Duitsers. Ze trouwden uit liefde, met de belofte van eeuwige trouw, de bezegeling van de rabbi, de kus onder het baldakijn en het geloof in een geweldig leven samen. Hun huwelijksgeluk is vastgelegd, op zwart-witfoto’s met een wit kartelrandje. Daarom weet ik het.

‘Mevrouw Katz,’ zeg ik, ‘heeft het veel haast? Is het goed als ik u zo terugbel?’ Ze weet vast niet wat voor cadeau ze moet geven.

Haar stem daalt een octaaf. ‘U zult wel denken, waar bemoeit ze zich mee. Maar ik denk dat er iets met uw ouders aan de hand is.’

Ik schrik. ‘Is er iets ernstigs gebeurd?’

De oude vrouw is even stil. ‘Nee, dat niet echt. Maar het zou verstandig zijn als u vandaag even een kijkje bij ze neemt.’

Door het venster van mijn woonark zie ik Max aankomen. Een wilde bos haar, een oude jongensfiets tegen de boom, grote stappen op de steiger. Een klop op de deur.

‘Mevrouw Katz, mijn kleinzoon komt net op bezoek. Dank voor uw telefoontje. Over een halfuurtje ga ik bij ze langs.’

Frisse kinderwangen tegen die van mij en de geur van buiten spelende kinderen. Sinds hij op de middelbare school zit, komt hij af en toe uit zichzelf bij me op bezoek, op zijn mountainbike. Vaak in het weekend of op maandag, mijn vrije dag. Ook logeert hij regelmatig bij me, in de slaapkamer waar zijn vader vroeger sliep. Max lijkt zo sprekend op mijn zoon Robert dat ik soms stiekem doe alsof ik zijn moeder ben in plaats van zijn oma. Dan ben ik de tijd te slim af, zet die eigengereid vijftienvintig jaar terug. Toen Robert ongeveer de leeftijd had van Max, was ik net in deze woonark getrokken. De scheiding met zijn vader was nog niet eens rond, ik had

amper spullen om de ark in te richten, maar ik was gelukkiger dan ooit, alleen met mijn zoontje. Met z'n tweeën knapten we de oude ark op, verfden we de muren en verwijderden de oude luxaflex zodat we vrij uitzicht hadden op de Amstel. We kochten een tweedehands schommelstoel, een potkachel, een groot rood kleed en een zwemtrap voor naar het water. De woonark werd een piratenschip, geïnspireerd op de boeken die Robert op die leeftijd las. Zijn slaapkamer lag aan de achtersteven, op de plaats waar de boot wat hoger is. Via een trappetje klom hij op zijn bed, waar hij de eerste weken met een lapje voor zijn oog ging slapen, als een zeerover. Achter op het dek, wijzend naar de Berlagebrug, wappert nog steeds een vlag met een doodshoofd. Eén keer in de zoveel jaar schilderen we een nieuw doodshoofd en vervangen we het laken. Het laatste heb ik een paar maanden geleden samen met Max opgehangen.

Twintig kleverige vingers maken drie lange delen van het deeg en vormen die tot smalle stroken. Max peutert een stukje deeg van zijn duim. Hij heeft me gevraagd of ik hem wil helpen; hij moet binnenkort voor school een werkstuk inleveren met een zelfgekozen onderwerp: het Jodendom. Omdat hij zelf Joods is en er zo goed als niets van afweet. Dat zijn eigen vader hem er niet veel over kon vertellen, begrijp ik. Robert heb ik vrij opgevoed. Hoe minder ik met mijn Joodse wortels te maken had, hoe beter.

‘Max, als de challe in de oven staat, ga ik naar de flat van opa David en oma Lea. Even een kijkje bij ze nemen. Ik ben zo terug.’

‘Oké.’ Terwijl Max het deeg vlecht, vraagt hij wat er met onze familie is gebeurd in de oorlog. En hoe het komt dat mijn ouders en ik de oorlog hebben overleefd. Dat dit wel heel bijzonder is en dat we er vast heel dankbaar voor zijn.

Hij kijkt even naar me op, een gelukkige glimlach. Een veeg bloem op zijn wang. Ik strijk het weg. ‘Jazeker, Max’, zeg ik. Dat was ons wel geraden, wil ik eraan toevoegen, maar ik hou mijn mond.

Max kijkt me even aan. ‘Want anders was papa er niet’, vult hij voor me in. ‘En ik ook niet.’

‘Precies.’ Ik was mijn handen onder de kraan.

‘Er waren honderdveertigduizend Joden in Nederland. Dat heb ik van *Wikipedia*. En er zijn er meer dan honderdduizend opgepakt door de moffen.’

‘Duitsers.’

‘Duitsers. Waarom hebben ze jou niet opgepakt?’

‘Ik was nog maar een baby in de oorlog. Mijn vader vluchtte naar Zwitserland toen mijn moeder zeven maanden zwanger was van mij. En na haar bevalling, in de zomer van 1942, liet ze me achter bij een onderduikadres en ging ze mijn vader, opa David, achterna.’

‘Ging ze gewoon weg? Zonder jou?’ Zijn handen blijven steken. Onderzoekend kijkt hij me aan. Die peilende blik, de intonatie in zijn stem, de manier waarop hij nadenkend langs je heen staart. Net Robert.

‘Aten jullie vroeger toen je klein was alleen maar joods brood?’

‘Nee hoor. Oma Lea maakte het wel vaak, toen ik zelf nog een meisje was. Op vrijdagavond, als het donker werd. Dan stak ze de sabbatkaarsen aan en aten we challe bij het avondeten.’ Ik zie de donkere kamer voor me. De zwiiggende gezichten van mijn ouders, ieder aan een kant van de tafel, verlicht door de kaarsen. Ik hoor het gerinkel van het bestek, voel de drukkende stilte.

‘En ga jij weleens naar de joodse kerk?’ Zijn vingers plakken en hij wast ze onder de kraan.

‘Naar sjoel? Nee, nooit.’ Ik klop een ei los en zet een pot met sesamzaad op het aanrecht. ‘Kijk, met dit kwastje smeer je het ei over het brood en daarna strooi je het zaad erover.’

‘Vind je het niet leuk om joods te zijn, oma?’

‘Ik geef niet zo veel om rituelen. Oma Lea trouwens ook niet. Niet meer.’

Nadat de challe gerezen is, zet ik hem in de oven en stel de timer in. ‘Max, ik ga nu. De oven slaat vanzelf af als het brood klaar is. En je mag op mijn computer, als je maar geen rare spelletjes van internet haalt. Ik ben zo terug.’

Buurvrouw Katz loopt naast me op de galerij van de seniorenflat in Amsterdam-Zuid. ‘Ja, ik weet het ook niet. Gisteravond hoorde ik geluiden uit het huis komen. Het klonk alsof uw moeder huilde.’

Ze opent de deur van mijn ouders alsof zij er vaker komt dan ik, hun enige dochter. Wat vermoedelijk ook zo is. ‘Ik hoorde uw vader gisteren zo tekeergaan, ik zei nog tegen Jacob – dat is mijn man – ik zei: “Jacob, dat is niks voor die keurige David, die schreeuwt nooit.” En vanmorgen viel er iets om, tenminste, zo klonk het. En even later hoorde ik de deur met een harde klap dichtvallen.’ Ze kijkt me even van opzij aan. ‘En toen dacht ik: ik ga die dochter van ze maar eens bellen. U vindt me vast een bemoelial. Maar ja, ik dacht: je weet maar nooit of er iets ergs aan de hand is.’

Mijn moeder ligt onderuitgezakt in haar stoel bij het raam, haar benen languit op een voetenbankje en een deken over zich heen. Haar hoofd is naar het raam toegewend, het haar, nog steeds dik, hangt los om haar gezicht. Ik kan niet goed zien of ze slaapt of niet.

Op mijn hurken ga ik voor haar zitten. ‘Mam?’ fluister ik.

Ze geeft geen antwoord, maar ik hoor een schrapend geluid dat vanuit haar keel lijkt te komen. Alsof er iets in de weg zit.

In de flat van mijn ouders is het een rommel alsof er in geen dagen is opgeruimd. Het dikke, rode, handgeknoopte tafelkleed ligt opgerold aan een kant van de eettafel, alsof er net is gegeten. Op het tafelblad staan een gietijzeren pan, een leeg glas en een zoutvaatje. Een paar aardappelkruimels liggen op de grond. Op het bijzettafeltje naast de fauteuil van mijn moeder liggen een paar oude fotoalbums. Mijn vaders stoel, aan de andere kant van het tafeltje, is leeg.

Ik pak mijn moeders arm. Een dun stokje met blauwe draden. Haar pols tikt rustig. Haar mond lijkt iets scheef, of verbeeld ik het me?

Waar is mijn vader?

Mevrouw Katz drementelt achter me aan. ‘Ja, ik wist niet wat ik moest doen. Ik kon natuurlijk ook Tiny bellen, die komt altijd meteen, maar omdat ik uw telefoonnummer toch had en we elkaar laatst spraken over het huwelijksfeest, dacht ik...’

Ik leg mijn hand op de schouder van de buurvrouw en dirigeer haar naar de gang. ‘Mevrouw Katz, u heeft goed gehandeld. Ik ben blij dat u me hebt gewaarschuwd. Gaat u rustig naar huis. Als er iets is, dan laat ik het u weten.’

Mijn moeder heeft nog altijd geen woord gesproken, ook niet als Tiny, de maatschappelijk werkster uit de serviceflat, tegen haar praat. Ook niet tegen de huisarts, die we hebben laten komen. En zelfs niet als de verpleger in het ziekenhuis haar in een rolstoel plaatst en haar naar de afdeling neurologie brengt. Ze zit stil in de stoel, iets overhellend naar links, haar ogen halfdicht, de handen in elkaar gevouwen op haar schoot.

Onrustig loop ik heen en weer op de gang terwijl ze wordt onderzocht. Wat is er tussen mijn ouders gebeurd? Waarom hadden ze ruzie? Waar is mijn vader? En zal hij weten dat er iets vreemds met haar aan de hand is?

Ik sta opeens stil. Zal hij haar iets hebben aangedaan? Ik bel de huistelefoon van mijn ouders, misschien is hij inmiddels thuisgekomen. Na vier keer geef ik het op en ik bel Max, om te zeggen dat het nog wel even zal duren voor ik weer terugkom. ‘Gaat oma Lea dood?’ vraagt hij geschrokken. Hij heeft een betere band met haar dan ik.

Door de draaideur van het ziekenhuis loop ik naar buiten om een luchtje te scheppen. Naast de ingang zit een man aan een infuus in een rolstoel zijn sigaretje te roken. Zijn hoofd is kaal, zijn lichaam uitgemergeld. Minstens twee keer zo jong als mijn moeder en waarschijnlijk terminaal, schat ik. Mijn moeder is nooit ziek. Mankeert lichamelijk nooit iets, is altijd hard voor zichzelf.

Ik loop terug naar de wachtkamer. Na een poosje komt de neuroloog, een jonge vent van een jaar of dertig, naar me toe en vertelt dat hij niets bijzonders heeft gevonden bij mijn moeder. Haar bloeddruk is wat aan de hoge kant, maar niet verontrustend. ‘Waarom uw moeder niet praat is me alleen niet goed duidelijk’, zegt hij. ‘Voor zover we kunnen nagaan is er niets mis met haar spraakvermogen. En ze gaf soms zelfs antwoord op mijn vragen, een beetje mompelend weliswaar, maar ze begreep wel heel goed wat ik zei.’

Ik kijk hem aan. ‘Mijn moeder is geen aanstelster. Wat kan er dan aan de hand zijn?’

Hij wrijft met zijn hand langs de stoppeltjes op zijn kin. ‘Ik heb eerder het idee dat uw moeder niet *wil* praten. Kan er iets gebeurd zijn waardoor ze van streek is geraakt?’

Even aarzel ik of ik de man zal vertellen dat mijn vader verdwenen is. Maar ik doe het niet. Ik wil mijn vader eerst zelf spreken.

De specialist zegt dat hij haar een nachtje ter observatie wil houden. Ze wordt naar de ziekenzaal gebracht en krijgt vocht toegediend via een infuus. Ik zit een poosje aan haar bed, maar ze reageert nauwelijks op me.

Ja, Judy, ik voel wel dat je naar me kijkt met die grote starende ogen van je. Alsof je mijlenver weg bent met je gedachten. Je zit daar zo ongenaakbaar, je armen over elkaar, je haren onverschillig door de war, wilde zilveren lokken langs je gezicht. Je kleding, altijd zwart. Alsof je daarmee je kwetsbaarheid denkt te kunnen verhullen. Ik vraag me af wat je zou doen als ik mijn hand naar je uitsteek. Misschien zou je ernaar kijken, en verder niets. En zou mijn hand in de lucht blijven hangen, als een vraag waar geen antwoord op komt.

Als kind al had je die starende ogen, die beschuldigende blik. Met je vader had ik het er weleens over, toen. Later niet meer, toen praatte hij niet meer tegen me. Alleen: ‘Wat eten we vandaag?’ Of: ‘Je broer Ben heeft gebeld.’ Met die afstandelijkheid kon ik leven. Er was immers te veel tussen ons gebeurd. Maar de afstand tussen jou en mij heb ik nooit kunnen accepteren. En zeker nu, aan het eind van mijn leven, zou ik de muur tussen ons willen afbreken, steen voor steen.

Weet je waar ik steeds over droom? Een bergwand. Groot, steil, zwart en dreigend staat hij voor me. Ik ken hem, ik heb hem gezien. Jij ook trouwens, weet je nog? Ik droom dat ik die wand moet beklimmen om iets te vinden, daarachter. Steeds weer begin ik eraan, voetje voor voetje, stamelende beginwoorden, een uitgestoken hand, een poging om naar je toe te komen, en dan houdt het op. Word ik wakker. Soms ook droom ik dat ik halverwege ben. Dat ik mijn hoogtevrees

heb overwonnen – ja, je zult het niet geloven – en dat dan plotseling iets, het rollen van een klein, donkerblauw kiezelsteentje, glinsterend als een briljant, mij naar beneden doet kijken, de afgrond in, en dat ik loslaat. En dan word ik wakker.

Schuifelende voetstappen in de gang. Een brede glimlach als de voordeur van de seniorenflat opengaat. Oom Ben, de jongere broer van mijn moeder, steekt zijn armen uit. ‘Hallo Judy, wat een verrassing. Kom binnen, meisje.’

Ik geef hem een zoen. Zijn jasje zit scheef en de hand op mijn arm is gevlekt en beverig. Sinds tante Martha is overleden, woont hij in dezelfde serviceflat als mijn ouders. Ik zie hem niet vaak; het boert niet zo tussen hem en mijn vader en daarom komt hij niet graag bij mijn ouders thuis. Meestal gaat mijn moeder naar hem toe. Ze hebben een sterke band, omdat ze als enigen van de familie de oorlog hebben overleefd. Mijn moeder ontfermde zich vlak na de oorlog over hem – hij was toen een jaar of achttien en zij ergens in de twintig.

Oom Ben gaat me voor naar de huiskamer. Het is er bloedheet. In de asbak op tafel ligt een brandende sigaret en er hangt een blauwe walm in huis. Ergens had ik gehoopt dat ik mijn vader hier zou aantreffen, maar die hoop blijkt vergeefs.

‘Ga es efkens zitten, meisje.’

Oom Ben blijft me altijd ‘meisje’ noemen. Hij kijkt me aan alsof hij zelf moet lachen om zijn woorden. Zijn bruine ogen glanzen precies zoals die van mijn moeder. Alsof er gouden spikkeltjes in zitten.

Vanaf de vale driezitsbank kijk ik naar buiten. Hetzelfde uitzicht, alleen twee verdiepingen lager. In de grote binnentuin wandelt een vrouwtje steunend op een rollator langs de vijver. De vierkante flats erachter werpen een schaduw over de tuin.

‘Hoe is het met Anne?’ roep ik naar de keuken, waar mijn oom water opzet voor thee.

‘Goed wel. Vorige week had ik haar nog aan de telefoon. Ze werkt nog steeds bij Centrum ’45.’

Anne is de dochter van mijn oom en tante. Hoewel haar moeder niet Joods was en Anne dus ook niet, verdiepte mijn nicht zich in de jaren tachtig na een flinke burn-out in het orthodoxe jodendom en sindsdien zet ze zich in voor de belangen van de Joodse tweedegeneratieslachtoffers. Iedere keer als we elkaar zien, probeert ze me over te halen in gesprek te gaan over de oorlog en de invloed van de Holocaust op het leven van haar en mij. Ik kap het altijd af. Alsof het zin heeft om het verleden iedere keer op te rakelen.

Oom Ben komt de kamer in met twee kopjes thee die trillen op hun schoteltjes. Ik pak ze van hem aan voordat ze omvallen. Uit de kast haalt hij een blauwe Verkadetrommel en hij biedt me een speculaasje aan.

Met tegenzin leg ik hem uit wat er met mijn moeder is gebeurd. Ook vertel ik hem dat ik niet weet waar mijn vader is. Met een bevende hand legt hij het koekje dat hij in zijn mond wil steken terug op het schoteltje. ‘Maar hoe moet dat nu met dat briljant huwelijksfeest van ze? Dat is toch volgende week maandag al?’

Ik knik. De ironie in zijn stem ontgaat me niet. Ik blijf even stil, benieuwd naar wat hij er nog meer over wil zeggen.

Hij pakt het koekje weer van het schoteltje, sopt het in zijn thee en eet het in twee happen op. Een paar kruimels blijven bij zijn linkermondhoek hangen.

‘Kunt u zich nog iets van de bruiloft herinneren?’ vraag ik om de stilte te doorbreken.

‘Jazeker, 9 mei 1940, die dag vergeet niemand van mijn leeftijd. Ik had net mijn bar mitzwa gedaan. Ik voelde me een hele kerel. Er was veel familie aanwezig, ooms en tantes van ons en van je vader. En een heleboel neefjes en nichtjes.’ Hij stopt even en ik begrijp waarom. Het is ook niet voor te stellen dat ze vijf jaar later bijna allemaal dood waren.

‘Uitgelaten liepen we die nacht naar huis, nog vol van het feest. Een paar mannen tilden je moeder op hun schouders en boven onze hoofden zong ze luidkeels liedjes van Ella Fitzgerald, dat weet ik nog. Haar stem – ze had zo’n mooie stem – galmde over de grachten: “*Hallelujah!*” Als ik me inspan, hoor ik het haar nog zo zingen.

Pas later begrepen we dat diezelfde nacht de Duitsers ons land waren binnengevallen.’

Hij is even stil en veegt met zijn hand de overgebleven kruimeltjes bij zijn mond weg, alsof hij ze had voelen kriebelen.

Nerveus haal ik mijn hand door mijn haar. ‘Het moet vreselijk zijn geweest...’ Holle woorden, ik hoor het zelf.

Hij knikt, zijn ogen gericht op de dansende kindertjes op de Verkadetrommel.

Ik neem een slok van mijn thee. ‘Ik kan niet lang blijven, oom Ben. Max is bij mij thuis. De zoon van Robert’, verduidelijk ik, als hij me verward aankijkt. Ik vertel hem over de challe en over het werkstuk waar Max mee bezig is. ‘Het gaat over het Jodendom. En nu bestookt hij me met allemaal vragen over de oorlog.’

Oom Ben knikt goedkeurend. Kennelijk ziet hij het werkstuk van Max als een aanmoediging om verder te vertellen. ‘De oorlog, ja. Het eerste jaar van de oorlog viel nog wel mee. Je moeder en vader woonden boven ons, op de derde verdieping...’

Het liefst kap ik het gesprek af. Vroeger deed ik dat gewoon, maar nu kan ik het de broze man niet aandoen.

‘Maar toen een van zijn vrienden, die een ijssalon in de Van Woustraat had, door de Duitsers werd gearresteerd, kregen we het benauwd. Vooral je vader. En vlak daarna braken er rellen uit bij ons in de buurt. En toen we in het voorjaar van 1942 verplicht werden de Jodenster te dragen, besloot hij te vluchten. Mijn ouders vonden het overdreven. Zo’n vaart zou het allemaal niet lopen, dachten we toen nog. Toen de Duitsers ons uiteindelijk kwamen halen, was je moeder inmiddels bevallen en vlak daarna je vader achternagegaan. We lagen nog in bed, mijn ouders, Hendel en ik, toen de Duitsers op de deur bonkten. Het was mei 1943, heel vroeg in de ochtend.’

Oom Ben buigt naar voren om een sigaret uit zijn pakje te halen en steekt die met bibberende vingers op.

Een stilte valt. Het meeste van wat hij vertelt weet ik al, maar dat laat ik hem niet merken. Er was nog een zusje geweest, Hendel, de jongste van de drie kinderen. Mijn moeder was de oudste. In gedachten zie ik ze verstopt zitten in het huis op de Roetersstraat, drie-

hoog. Vier bange gezichten: de zestienjarige Ben en zijn achtjarige zus met hun ouders, mijn opa en oma die ik nooit heb gekend. Sinds ik dit verhaal voor de eerste keer van hem hoorde, jaren geleden, neem ik een omweg als ik door die straat moet fietsen.

Oom Ben strekt zijn arm uit naar de asbak op tafel en klopt zijn sigaret af. Hij ziet er moe uit. Het lijkt alsof hij mij is vergeten. 'Ze bonkten op de deur, de moffen, en toen ze binnen waren, trokken ze de deuren van alle kamers en kasten open. We hadden nauwelijks tijd om ons te verstoppen. Een voor een wisten ze ons te vinden. Ze sleurden ons het huis uit en dreven ons naar de Nieuwe Kerkstraat. Vlak bij de Magere Brug werden we in vrachtwagens geduwd, met van die open laadbakken. Een paar mensen uit onze straat stonden te kijken en deden niets. Niemand greep in. Dat was nog het ergste, niemand deed iets. Hendel probeerde nog te vluchten, maar ze werd door de Duitsers meegesleurd en in de wagen gegooid. Ze kwam met haar hoofd ongelukkig tegen de metalen rand aan.' Zijn gezicht vertrekt alsof hij pijn heeft. 'Eerst dachten we dat het een hersenschudding was. Maar toen we in Westerbork zaten, bleek het ernstiger. Ze overleed diezelfde avond. We hadden niet eens tijd om te rouwen.'

Hij kijkt naar me op, zijn blik verbaasd, alsof hij zich opeens weer herinnert tegen wie hij het heeft. Zijn gevlekte handen liggen op zijn bovenbenen. Met duim en wijsvinger wrijft hij over de stof van zijn versleten corduroybroek.

Ik weet hoe het is afgelopen. Zijn vader werd aan het eind van de oorlog voor Bens ogen doodgeschoten door SS'ers.

Hij kijkt naar zijn handen. 'Ja, Judy, David had geluk, die kwam in Zwitserland aan.' Hij lacht schamper als hij mijn vaders naam uitspreekt. 'Lea had het minder getroffen.'

Ik reageer niet. Ik had wel gehoord dat mijn moeder op haar vlucht onderweg was opgepakt en in een kamp had gezeten, maar het fijne wist ik er niet van. Op de een of andere manier is de oorlog onbespreekbaar tussen mijn moeder en mij. En toen ik zelf moeder werd, dacht ik vaak: hoe kon je dat doen, je land uit vluchten en je kind van vier weken oud achterlaten in oorlogsgebied.

Plotseling wil ik weg. Ik drink mijn kopje koud geworden thee in één keer leeg en sta op. ‘Oom Ben, ik moet nu echt weg, terug naar Max. Hij zit al een paar uur alleen bij mij thuis te wachten.’

Ben loopt met me mee naar de gang. ‘Stuur Max maar eens bij mij langs, ik kan hem genoeg verhalen vertellen.’ Hij haalt mijn jas van de kapstok en houdt hem voor me op. De kapstok is verder leeg, op een oud jasje na dat er verlaten bij hangt, alsof het nooit buiten komt. De stoffige geur bevestigt mijn vermoeden. Ik kijk naar het grauwe gezicht van mijn oom. ‘Heeft u soms zin om mee te gaan? Dan bent u er ook even uit.’

De verheugde blik van de oude man treft me. ‘Heel graag’, zegt hij dankbaar.

Ik vind een parkeerplek in de Overamstelstraat, een zijstraat van de Weesperzijde, en ondersteun oom Ben op het pad naar mijn woonboot. Max, die ons ziet aankomen, staat in de deuropening met zijn handen in zijn zij als een kapitein op zijn schip.

Oom Ben gaat in de enige luie stoel zitten die ik bezit, de stoel met het beste uitzicht over de Amstel. Hoewel het al mei is, steek ik de potkachel aan. Tegen de avond kan het nog best fris zijn. Langs het raam snijdt een gestroomlijnde boot met roeiers door het vlakke water. Het zijn leden van de roeivereniging verderop. Op de tafel liggen boekjes uit de bibliotheek over het Jodendom die Max nodig heeft voor zijn werkstuk. Terwijl ik het eten maak, hoor ik Max allerlei vragen over de oorlog stellen. Hoewel oom Ben zijn best doet om zijn antwoorden zo luchtig mogelijk te laten klinken, zie ik Max’ jonge ogen groeien van angst en ontzag.

Tijdens het eten vraag ik Ben of hij nog mooie oude Joodse verhalen kent; ik heb genoeg over de oorlog gehoord. Hij begint over Ester, een Joods meisje dat in de vijfde eeuw voor Christus leefde, toen de Joden in ballingschap in het Perzische rijk woonden. Zij had weten te voorkomen dat het Joodse volk werd vermoord. Het is de reden waarom Poerim wordt gevierd.

Max onderbreekt hem. ‘Dat is toch het Lotenfeest, dat feest waar bij je heel veel lawaai maakt?’

Mijn oom knikt instemmend. ‘Morgen is de sterfdag van Hendel. Dan ga ik naar de begraafplaats’, zegt hij. ‘Ik zou jullie graag meene-
men.’ Hij kijkt even naar mij op om te zien of ik dat goedvind.

Na een lichte aarzeling knik ik.

‘Ik ken nog wel een mooi verhaal dat je voor je werkstuk kunt ge-
bruiken, Max’, gaat hij verder. ‘De legende van de zesendertig recht-
vaardigen. Die vertel ik je morgen.’

Als ’s avonds Max en oom Ben zijn vertrokken, rinkelt de telefoon.
Het is mijn vader. Godzijdank.

‘Hoe is het met je?’ vraagt hij alsof er niets aan de hand is.

‘Hoe het met me is?’ hijg ik. ‘Waar ben jij eigenlijk? Ik bel je al de
hele dag, je neemt niet op, je laat niks van je horen, ik ben vreselijk
ongerust, er had wel weet-ik-wat met je gebeurd kunnen zijn en dan
vraag je hoe het met me is? Trouwens, mama ligt in het ziekenhuis.’

Het is even stil.

‘Wat is er met haar aan de hand?’ Mijn vaders stem klinkt aange-
slagen. ‘Wat heeft ze?’

Ik leg hem kort uit wat er gebeurd is en vertel dat zij nog zeker een
dag ter observatie in het ziekenhuis blijft.

Het is weer stil.

‘Waar ben je?’ vraag ik. ‘Kom je nog naar huis?’

‘Ik ben bij Simon Daniëls. Ik... Er is iets gebeurd tussen je moe-
der en mij.’

Simon is een oude vriend van mijn vader. Ze zijn bekenden van
vroeger, als kinderen woonden ze vlak bij elkaar. Simon had tijdens
de oorlog ondergedoken gezeten en had die samen met zijn zusje
overleefd. ‘Ik wil het er verder niet over hebben’, voegt hij er afge-
meten aan toe.

‘Doe niet zo raar, ik ben je dochter, jullie enige kind. Ik mag toch
verdorie wel weten wat er met jullie aan de hand is.’ Mijn stem schiet
uit. ‘Jij bent opeens weg en mama ligt in het ziekenhuis.’

Hij klinkt kil. ‘Vraag maar aan je moeder wat er aan de hand is.’

‘Doe niet zo raar’, zeg ik weer. ‘En trouwens, dat kan niet. Mam...’
Ik denk terug aan mijn moeder in het ziekenhuis vanmiddag, haar

afwezige blik, haar lippen stijf op elkaar alsof ze nooit meer van plan was om iets te zeggen.

‘Vraag haar maar naar die vakantie in Oostenrijk. Die leuke week die ik voor ons vijftiengjarig huwelijk had geregeld, weet je nog? Toen ze zo nodig in de bergen van Stiermarken wilde wandelen. Met haar hoogtevrees. Vraag haar maar eens wat daar is gebeurd.’

Mei 1940

‘Scheisse.’

Franz dook naar beneden. Te laat. Een brandende pijn aan de linkerkant van zijn gezicht. Meteen erachteraan de hoge klank als van een gillende keukenmeid. De fluitende toon werd lager. Even was het stil. Toen een klap eroverheen. De bevende grond spoot aarde als magma uit een krater de lucht in. De modder spatte tegen zijn gezicht. Hij dook weg en zocht dekking in het hoge gras. Mortiervuur. Salvo's kogels eindigden tegen een boomstam en in de grond. Andere leken eindeloos door te zoeven. Hoge fluittonen als het geluid van insecten die tijdens een motortocht door de bergen op een zomeravond langs je oren schampen. Strepen als vuurvliegen door de lucht. Vlak naast hem sloeg een kogel in. Met luid gekraak viel een afgebroken tak langs zijn hoofd. Even later een gedempt ratelend salvo en een doffe tik. Hij hoopte dat de bosbodem of de vijand de kogels smoorde en niet een strijdmakker. Er rende een militair voor hem langs die in een kuil dook. Geschreeuw. Krijgslustig, moorddadig, maar ook erbarmelijk gekerm. De geur van aarde, muf, vermengd met zwavel en een doordringende kruitdamp. Duitse en Hollandse bevelen klonken door elkaar heen. De grond trilde.

Achter een modderhoop, naast hem, lag een van zijn kameraden. Alsof hij er door een almachtige hand zo was neergekwakt. Zijn benen in een onnatuurlijke vorm. Het linker was, zonder een laars en een onderbeen, niets meer dan een bloedende stomp net onder de knie. Franz trok het lichaam van de Oostenrijkse SS'er aan de kraag als dekking voor zich. Het hoofd voelde zacht en vochtig en pas nu

zag hij dat de achterkant van de schedel half weg was. Hij walgde niet eens van het weke gevoel bij zijn vingers, geen tijd voor, opletten, want de kogels floten in een vuurbaan over hem heen. Hij moest scherp blijven, overleven in deze bosrijke groene hel. Een tweede keer zou hij minder gelukkig kunnen zijn.

Het schieten hield op. Maar voor hoelang? Het begon al licht te worden op de Grebbeberg en overal zag hij schimmen in het bos. Als de inval niet was begonnen, dan had hij vandaag, Eerste Pinksterdag, in zijn geboortedorp in Stiermarken met zijn vrouw Gretchen, de familie en hun vrienden gegeten en gedanst in *Gasthof Almsicht*, het pension van zijn schoonouders. Ze zouden zeker vroeger dan normaal de eerste fles wijn hebben opengetrokken. Franz voelde aan de mondharmonica in zijn linkerbovenzak. Vanmiddag zou hij met zijn zwager Ernst voor hun familie en vrienden hebben gespeeld. Franz met de mondharp, gitaar of accordeon als begeleiding van Ernsts falset, altijd eindigend met zijn favoriete lied uit *Der blaue Engel*. In gedachten zag hij zijn jeugdvriend boven op de *Stammtisch* zingen: *Ich bin von Kopf bis Fuss auf Liebe eingestellt*.

Trots was hij vertrokken, nog geen week geleden, samen met Ernst en hun schoolvriend Kurt Prohaska. Gretchen en zijn schoonmoeder hadden hen samen met een paar dorpsgenoten uitgezwaaid. Zijn vrouw omhelsde hem zelfs innig bij het afscheid. Waarschijnlijk meer uit een opwelling van trots op haar officier dan uit liefde voor haar man. Ze was een hardwerkende waardin, nuchter volgens haar vaste uitspraak 'Eerst de economie, dan het zoete leven.' En aan dat laatste kwam ze nooit toe, omdat het eerste voor haar nooit genoeg was. Zijn eigen familie, die bestond uit een zuiplap van een vader en twee stugge zusters, was nergens te bekennen, maar daar had Franz niet van opgekeken. Alleen zijn oude peettante Trudl was van haar huis aan het Toplitzmeer gekomen om hem nog net op tijd een talisman in zijn hand te drukken. De donkerblauwe steen, afkomstig uit het meer, zou hem geluk brengen, had ze hem verzekerd. Haar zoons, die een paar dagen eerder naar het front waren vertrokken hadden het als bijgeloof afgedaan, maar Franz stak hem in zijn zak en beloofde de oude vrouw goed op de steen te passen.

SS-*Obersturmführer* Ernst Weissendorf, zijn dierbare vriend en broer van zijn vrouw, was een rang hoger dan hij. Zijn schoonvader, die hem dat meerdere keren had ingepeperd, had ongetwijfeld op een betere partij voor zijn dochter Gretchen gehoopt dan hij, Franz Pölzer, dromer, vechtersbaas en zoon van de grootste dronkenlap uit het dorp en omstreken. En dat Franz in de toekomst samen met Gretchen de *Gasthof* zou overnemen, omdat zijn enige zoon het leraarschap boven het familiebedrijf verkoos, zag de oude Weissendorf al helemaal niet zitten.

Ineens geschreeuw. Gekraak en een vuurmond tegenover hem. De kogels schoten langs zijn hoofd en stukken bast vlogen in het rond. Franz dook ineens achter een boom. Het bloed druppelde langs zijn linkerwang via zijn kaak naar beneden, de wond brandde, maar veel pijn voelde hij niet. Geconcentreerd richtte hij zijn geweer op een kleine militair in een greppel. Hij zag diens krullen onder de iets naar achteren geschoven helm vandaan kruipen. Gespannen, vermoeide ogen. Zachtmoedig. Het had iets kolde-rieks. Was dit de vijand? Even hadden ze oogcontact, toen dook zijn tegenstander weg. Achter Franz brak een tak. Hij draaide zich om en richtte op een schim die achter hem langs kroop. Kneep zijn ogen samen. De wijsvinger gespannen aan de trekker. Zat hij tussen twee vuren? In deze chaos kon iedereen de vijand zijn. Of een kameraad.

Ten aanval. Volgens het heroïsche SS-principe 'Volg mij' ging Franz als *Untersturmführer* zijn mannen voor. De opleiding was spartaans geweest en bij oefeningen vielen zelfs doden, maar *SS-Reichsführer* Himmler zei: 'Een druppel bloed in vreedetijd scheelt ons zeeën van bloed in de oorlog', en zo was het ook. Hij was er nog harder tegenaan gegaan, had ervan genoten, vertrouwde volledig op zichzelf, zijn ervaring en zijn kameraden. Tot een paar uur geleden voelde hij zich onkwetsbaar, misschien zelfs onsterfelijk.

Hij hief zijn hand ten teken dat de mannen zich moesten laten zakken, want op tweehonderd meter lag een versterkte mitrailleurpost van de Nederlanders. Met zijn dorpsgenoot Kurt Prohaska

kroop hij naar de vijandelijke mitrailleur en nadat ze de dode hoek van de schutter hadden gevonden was het met één schot over.

Ze sprongen in de kuil en duwden het lichaam van de Nederlander opzij. Franz keek naar de verbaasde dode ogen onder een zwart gat in het voorhoofd. Er sijpelde bloed langs het oor naar de grond. Het was zijn eerste dode. Een raar gevoel. Op de eerste dag in zijn leven dat hij mensen doodde, raakte het hem niet.

Behoedzaam keken ze vanuit het mitrailleursoestel over het terrein. Het werd rustig. Franz hoorde zelfs een vogel fluiten toen hij over zijn wang wreef en voelde dat onder zijn linkeroog een geultje liep, dat er een stuk huid weg was.

‘Meer geluk gehad dan die Hollander, *Untersturmführer*’, zei Prohaska tegen hem.

Franz lachte. ‘Op deze eerste stormdag heb ik al een van mijn zeven levens verspeeld. Als het zo doorgaat ben ik niet eens bij de overwinningssparade in Amsterdam.’

Ze gingen samen verder. Daar sloop de militair die hem onder zijn oog had geraakt. Die gaat eraan, dacht hij. Hij klom uit zijn kuil, maar dacht onmiddellijk aan de woorden van zijn instructeur: ‘Wraak is de gevaarlijkste gemoedstoestand in de vuurlinie. Het kost jou je leven en ons de overwinning. Laat je niet gaan, handel rationeel en meedogenloos.’ Langzaam liet hij zich terugzakken en wachtte met zijn rug tegen de rand, klaar om op te springen. Even was het stil, toen hoorde hij beweging. Hij draaide zich om, tuurde voorzichtig over de rand van zijn kuil en tiggerde naar een boom waar hij twee mannen in het vizier kreeg. De kleine soldaat die hem het schampschot had toegebracht keek hem een fractie van een seconde aan en ging ervandoor met een lange militair, zigzaggend door het bos en wegduikend achter de bomen. Franz knielde, bracht zijn ademhaling onder controle, zette de kolf tegen zijn schouder, richtte en haalde als in een vertraging de trekker naar zich toe. De grootste van de twee sloeg met het hoofd achterover. Er volgden nog meer rake schoten en als hij eerlijk was vervulde iedere treffer hem met kinderlijke vreugde. Het was als een spel. De mannen uit het vijandelijke kamp waren poppetjes op af-

stand. Niets meer dan een doelwit. Het leek op het jagen met zijn vader in de bergen. Het mooiste was de *Auerhahn*, maar ook het hert en de gems golden als trofee. Net als in de bergen rondom zijn dorp ging het erom wie als koningsschutter met de meeste slachtoffers thuiskwam. Even was hij weer Old Firehand uit de boeken van Karl May, de grote Duitse pistoolheld en vriend van Winnetou, die hij vroeger met zijn vriendjes naspeelde. Hij ging er als kind helemaal in op. Zelfs de hoge, steile bergwand met zijn contrasterende kleuren tegenover zijn jongenskamer veranderde 's avonds in de tooi van het opperhoofd der Apachen. De ruzies tussen zijn ouders, de slopende ziekte van zijn moeder, die haar vlak voor zijn twaalfde verjaardag noodlottig werd en zijn vader naar de fles dreef, waren dan heel ver weg. Alsof het fantasie was. En nu zat hij midden in het avontuur en waren de Nederlandse soldaten de schoeljes die uiteindelijk het onderspit zouden delven tegenover Franz en zijn helden. Hij ademde volop, en ook al bestond de lucht nu meer uit kruitdamp dan uit gezonde berglucht, het gaf hem meer zuurstof dan ooit.

Franz kon het zich haast niet voorstellen dat het pas twee dagen geleden was dat hij het codewoord 'Danzig' had gehoord en zijn opwinding maar moeilijk de baas had gekund. Met zijn *Sturmbann* had hij naar een korte toespraak vanuit Berlijn geluisterd en daarna had hij zich met zijn mannen klaargemaakt voor de strijd. Eindelijk. Tot zijn teleurstelling en ergernis was drie dagen eerder de invasie van Nederland, België en Frankrijk voor de vierde keer uitgesteld, maar op vrijdagmorgen 10 mei om halfzes waren ze Nederland binnengetrokken. Op naar de Grebbeberg en dan door naar Amsterdam en Parijs. Tegen de avond zouden ze de versterkte heuvel bij Rhenen in bezit hebben, althans volgens het aanvalsplan. Maar dat viel tegen. Pas een dag later begon de storm op de Grebbeberg, die ze al snel de naam *Teufelsberg* gaven. En het was ook de hel op aarde, maar Franz voelde zich er thuis als een van de favoriete demonen van Beëlzebub. Het bloed stroomde onstuimig door zijn aderen. Op sommige momenten kolkte het zo dat hij dacht nooit

meer moe te worden, nooit meer te willen slapen en nooit meer te zullen stoppen met vechten. De adrenaline spoot door zijn lichaam. Zijn lijf eiste dat hij doorging. Was het tomeloze energie? Mateloze overmoed? Of een magische combinatie van beide? Hij wilde door tot die vervloekte heuvel, die de Hollanders pathetisch ‘berg’ noemden, in hun bezit was. Toch commandeerde hij zijn mannen terug achter de linies; daar waar ze even konden uitrusten aan het eind van hun allereerste gevechtsdag. Nu, twee dagen later, leek het lichtjaren geleden.

Het leidinggeven beviel hem goed, het ging hem ook goed af. Dat was wel even wat anders dan thuis, waar hij in de *Gasthof* naar de pijpen van zijn vrouw moest dansen. Dat zinde hem niet, maar hij had geen keus, want de *Gasthof* was van zijn schoonfamilie en die stak dat niet onder stoelen of banken. De machtsverhouding met Gretchen, een vroegrijp meisje dat een half decennium ouder was dan hij, was al scheef toen zij zich na de dood van zijn moeder over hem ontfermde als het met zijn vader weer eens uit de hand liep. En daar ging ze heel ver in. Toen hij op zijn vijftiende in de schuur kratten en banken aan het stapelen was, merkte hij dat ze door een kier bij de deur naar hem stond te kijken. Hij had de deur verder openge maakt en ze had hem gevraagd naar het kantoor van de oude Weisendorf te komen. Snel had hij zijn overhemd gepakt, het los over zijn bezwete bovenlijf getrokken en was hij de trap opgelopen. Ze sloot de deur achter hem, maakte zijn riem los en zonder iets te zeggen liep ze naar het bureau van haar vader, trok haar rok omhoog en vroeg hem achter haar te komen staan. Voorzichtig had hij zijn handen op haar heupen gelegd en was tegen haar forse billen gaan staan. Zij begeleidde hem naar binnen en legde zijn handen op haar borsten. Schuchter volgde hij haar eerste aanwijzingen, zijn hart bonsde als een bezetene en al snel werd hij ongeremder. Het oude bureau wankelde en kraakte. Gretchen gaf een afgemeten monotone kreun, waarop hij een hevige siddering door zijn hele lichaam voelde.

Ze duwde hem van zich af. ‘Verdomme, Franz, wat doe je nou?’

‘Ik kon er niets aan doen. Ineens kwam het’, had hij met verbaazing over haar heftige reactie gezegd.